

КРАЄЗНАВЧІ НАРИСИ ТА ТУРИЗМ

УДК 91:94 (477.84)

СЕЛО БАЗАР: КРАЄЗНАВЧО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС

Любомир Царик, Володимир Царик

*кафедра геоєкології та методики навчання екологічних дисциплін
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
geoeco@ukr.net*

Розглянуто становлення населеного пункту в історичному ракурсі, подана фізико-географічна характеристика природних комплексів, особлива увага привернута джерелам і місцевим потічкам, допливам річки Джурин, поданий аналіз антропогенних змін природних процесів людською діяльністю та запропоновано заходи з оптимізації землекористування і охорони природи.

***Ключові слова:** село Базар, історична ретроспектива, фізико-географічна характеристика, оптимізація землекористування.*

Село Базар розташоване у долині середньої течії річки Джурин за 10 км від села Джурин, розташованому на автотрасі Бучач-Чортків, і за 7 км від с. Кошилівці, яке знаходиться на автотрасі Бучач-Товсте і від якого починається нижня течія р. Джурин. Село знаходиться на північній межі природного району Тернопільського Подністер'я.

В історичному минулому на цьому місці польськими археологами у 20-30 і роки ХХ ст. було знайдено давньоруське поселення Х-ХІ ст. з могильниками, у яких знайдені цікаві речі і відправлені у Краківський археологічний музей. Таким чином, тоді ще Митниця була в складі Київської Русі, далі – Галицько-Волинського князівства і нарешті в складі Польського Королівства. За часів Речі Посполитої через село проліг торгівельний тракт, який відомий під назвою Волоський шлях. В самому поселенні існував сторожовий та оборонний пункт.

У геологічному відношенні територія населеного пункту приурочена до Волино-Подільської плити, кристалічний фундамент якої занурений на глибину близько 2000 м (одна із свердловин Бучач-1 зафіксувала його на глибині 2032 м). У пізньоволинський час відбулась корінна перебудова крайової частини давньої платформи – на субширотку рифейську Волино-Подільську депресію накладається Дністровський перикратон північно-західного простягання на якій формується Валдайська серія пізнього венду. Відклади кембрійської, ордовіцької та силурійської систем також не виходять на денну поверхню. На породах силурійської системи залягають відклади нижнього девону (дністровська серія), які відслонюються у долині р. Джурин у межах с. Базар червоними та сірими пісковиками. У 60-80 і роки ХХ ст. відбувався масовий видобуток цього каменю для потреб колективного та індивідуального будівництва, кар'єри якого приурочені були до лівого високого берега річки. На північній околиці села у правобережжі р. Джурин велась розробка глинистого кар'єру (легкоплавкі глини та суглинки) для потреб цегельні, яка функціонувала до 2013 року[1].

У геоморфологічному плані територія населеного пункту приурочена до морфоструктури третього порядку – Західноподільського плато. Головну роль у формуванні сучасного рельєфу відіграли річкові та поверхневі текучі води, які створили основні флювіальні морфоскульптури – річкові долини, балки яри. Річкова долина Джурина в межах села Базар має коритоподібну форму з дещо пологим правим схилом. Абсолютна висота урізу води біля мосту у південній частині села складає 300 метрів. Висота вододілів досягає 336 метрів.

Територія населеного пункту знаходиться у південному кліматичному районі (східному підрайоні)(за Г.Чернюк, П.Цариком, 2011). Тут найвищі абсолютні максимум і мінімум температури повітря. Тривалість теплого періоду зростає до 260 днів, а літнього періоду - до 100 днів. Сума активних температур сягає 2610⁰. Тут спостерігається близько 580 мм опадів впродовж року. Най посушливіші місяці – березень і грудень, найбільше опадів випадає у червні і липні. Переважаючі вітри північно-західного спрямування, взимку приносять часті відлиги з мокрим снігом і дощем, влітку пониження температури і дощову погоду[1].

Гідрологічна мережа представлена головною річкою Джурин і її притоками, що формуються переважно в межах території населеного пункту (рис.1). Потічок, який протікає північною частиною села, бере свій початок у селі Криволука (2 км від Базару). У місці його витoku побудована капличка. Потічок із Криволуки протікає через поле видолинком. На околиці с.Базар на ньому збудований став. В селі Базар цей потічок є найдовшим і впадає в річку Джурин.

Червоний потік бере свій початок у західній частині села з кількох джерел, що знаходяться у Криволуцькому кінці. Люди бережуть джерела, кожне з них акуратно обмуроване, біля них стоять кам'яні або дерев'яні хрести. Біля двох із них збудовано каплички. Одна давня, а одну збудовано в роки незалежності. Це в історичному центрі села, видолинку потоку Червоного з чистою джерельною водою. Кругом ростуть дерева, висаджений невеликий парк із струнками і гордими туями. Біля джерела скульптура Івана Хрестителя, в руках його великий глек, з якого витікає вода. Інші джерела біля каплички акуратно обмуровані червоним пісковиком, над ними стоїть червоний кам'яний хрест. Ці джерела називають Червоною Криницею. Вже стало традицією на Йордан тут святити воду, а в Зелені свята проводити великі відправи. Учні, які закінчують середню школу, на випускний ідуть з батьками, вчителями, гостями та священиком до каплички біля Червоної Криниці. А на Різдвяні свята тут сяє яскрава ялинка, біля якої збираються колядники [4].

- 1 - гідрологічна пам'ятка природи "Червона Криниця"
 2 - перспективна пам'ятка природи "Семенів потік"
 ● - джерела

Рис. 1. Джерела села Базар

Джерельна вода утворила досить широкий потічок, який протікає майже через усе село і вливається у річку. Червона криниця стала для людей святим місцем. Там ніхто не пере білизни, не поїть худоби, беруть тільки воду для пиття.

У центрі села обабіч головної дороги знаходиться обмуроване каменем джерело питної води, потічок із якого впадає у Червоний потік. На протилежному лівому березі річки Джурин біля броду через річку знаходиться джерело прісної питної води. Наступне джерело знаходиться на правому березі річки вниз течією за старим водяним млином.

На лівому березі в районі нового електричного млину знаходиться ще одне джерело, обмуроване, зверху закрите і тільки трубою витікає з нього вода, яку люди набирають для себе, а також зробили поруч місце для прання. Водний потік довжиною близько 250 м отримав назву «Семенів потік» несе свою цілющу воду у річку.

І нарешті у південній частині села на лівому березі річки причаїлося невелике джерело, з якого пили воду мешканці прилеглих дворів і хлопці та дівчата, які виганяли худобу на пасовища у районі Ставищ.

Мережа джерел не тільки підживлює річку чистою і прохолодною водою влітку, а й виконують важливу функцію з водозабезпечення місцевих жителів чистою питною водою. Червона Криниця є гідрологічною пам'яткою природи місцевого значення. На джерело «Семенів потік» зроблено подання для його заповідання.

Рис.2. Джерела «Семенів потік» і окультурена «Червона криниця»

Грунтовий покрив прилеглої території (Базарської сільської ради) представлений в основному чорноземами опідзоленими (на схилах річкової долини) та чорноземами опідзоленими оглеєними (на вододілах). Це високогумусні родючі ґрунти, що обумовило високу їх розораність здавна. Розораність території перевищує 75%. На орних землях прогресують ерозійно-денудаційні процеси, процеси дегуміфікації. В умовах аридизації клімату складний перелік деградаційних процесів характерний для меліорованих земель на вододілі річок Джурина і верхів'я Тупи. Навколо меліоративних систем формується зона гідрогеологічного впливу від 900 м до 3-5 км. За площею вона у 2-3 рази переважає розміри осушувальних систем. Таким чином, осушувальні землі за умов відсутності двостороннього регулювання водного режиму є екологічно нестабільними угіддями з ймовірним виникнення ґрунтово-екологічних і гідролого-геохімічних груп екоризиків[2].

Під природними угіддями зайнято всього 10% території сільської ради. Рослинний покрив території представлений заплавами і терасовими луками, прирічковими деревними смугами, придорожними лісосмугами, полезахисними насадженнями, садами, дендрологічними посадками (рис.3).

Рослинний покрив території зазнав істотних змін ще у середині XVIII століття внаслідок вирубки лісів у правобережній частині та осушення перезволожених земель лівобережжя у другій половині XX століття.

За переказами на Горішньому фільварку була фортеця, в якій ховалися від ворога жителі села Митниця. З одного боку були непрохідні болота та порослі трави звідки пішла назва урочища „Травна, - з другого боку між с. Буряківка та с. Базар тягнулись вздовж берегів річки Джурин урочище «Ставищі». Колись там були стави, які після знищення лісів навколо зникли так само, як і став біля Червоної криниці.

Для ілюстрації ступеня господарської освоєності території звернемо увагу на карту 1764-1784 року (рис.4), на якій простежуємо лісові масиви, заболочені угіддя і великі площі лук і пасовищ, яких на сьогодні вже немає.

Рис.3. Різнотравно-чагарникові угруповання рослин на схилових місцевостях річкової долини

Рис 4. Фрагмент карти першого військового огляду (1764-1784) імперії Габсбургів

Представники тваринного світу представлені ссавцями: кабаном, лисицею, зайцем, тхором, куницею, ласкою, їжаком. Найчисельнішими видами представлені птахи: лелека білий, чапля сіра, пугач, ворона чорна, сорока, грак, крук, підорлик малий, сойка, дятел звичайний, горлиця садова, жайворонок польовий, зозуля, соловейко західний, синиця блакитна, кропив'янка садова, вівсянка городня, горихвістка звичайна, горобець хатній, ластівка сільська, одуд, шпак звичайний, курочка водяна, перепілка, яструб малий та інші.

Урочища навколо села мають різні назви: Гордолина, Травна, Карташі, Рудка і навіть Митниця. Мабуть різноманітними були і природні ландшафти. Переважали лучно-болотні угіддя в межах прирічкових і вододільних територій лівобережжя. З цими угіддями були пов'язані угруповання водно-болотні тварини. Лісові угруповання були приурочені до правобережних місцевостей. З вододільними лісками тісно була пов'язана чисельність зайців, лисиць, кабанів, козуль тощо.

Домінуючими на сьогодні є агроландшафти. Ними зайнято до 90% території. На орних землях використовуються сучасні технології обробітку ґрунту з внесенням високої частки мінеральних добрив, отрутохімікатів, регуляторів росту рослин. Це негативно впливає на кротів, полівок, хом'яків, личинок хрущів тощо, які у свою чергу пов'язані ланцюгами живлення з хижими ссавцями і птахами.

Найбільш зеленим на сьогодні є сільський ландшафт, у якому поєднались прирусові верби, акації, ясени з великою кількістю дендрологічної флори, висадженої навколо школи, будинку культури, гідрологічної пам'ятки природи «Червона криниця», приватних будинків, посадками горіха грецького та садовими культурами приватних садиб (рис.5).

Рис.5. Вид на ландшафт с. Базар з горба Горішнього фільварку

Занепад господарського комплексу села почався від відмови займатись тваринництвом. Опустіли тваринницькі ферми, значна частина людей залишилась без роботи. Постраждали від цього і орні землі, на яких не стало традиційних сівозмін з кормовими культурами і на які перестали вносити органічні добрива. Різко впало поголів'я ВРХ і у приватному секторі, який також орієнтувався на заготівлю зелених кормів колективним господарством. Активізувала цей процес загальна соціально-економічна криза 90-х років минулого століття. В результаті швидкими темпами скорочувалась чисельність жителів населеного пункту. Якщо у 1785 р. у селі проживали 709 жителів, то станом на 1900 р. – 2009 жителів, у 1931 році – 2166 жителів при наявності 482 дворів, а станом на 2010 рік у селі зареєстровано 303 двори, в яких проживає 900 осіб переважно пенсійного віку. Кожні 5 років село втрачає близько 100 осіб – ось така тенденція простежується на сьогодні.

Серед історико-культурних пам'яток, які збереглися :

- встановлений у 1815 році біля Червоної криниці хрест на честь битви Австрійської армії з французами (в Австрійській армії воювали і наші земляки);
- хрест-пам'ятник, встановлений 6 травня 1848 року на честь скасування панщини;
- кам'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці збудована у 1900 році на місці дерев'яної, яка мала приблизно 200 років і була розібрана в 1897-1898 рр;
- пам'ятник полеглим у Другій світовій війні воїнам-односельцям, закладений у 1976 р.
- символічна могила Борцям за волю України, насипана у 1992 році;
- школа, збудована на 300 учнів у 1973 році.,
- будинок культури з бібліотекою, споруджений і 70-х роках ХХ ст.
- торгівельний комплекс з трьох заклади торгівлі,
- млин.

З метою ландшафтно-екологічної оптимізації території доцільно провести оптимізацію земельних угідь Розроблено оптимізаційну модель природокористування у басейні річки Джурин, в якій враховано пріоритети і критерії оптимізації та напрямки ландшафтно-екологічної оптимізації земельних угідь. За результатами моделі запропоновано змінити характер господарського використання земель, відведення частини малопродуктивних і еродованих орних земель під пасовища, луки і сади. Запропонована оптимізаційна модель землекористування сприятиме покращенню еколого-географічної ситуації, зниженню ймовірностей виникнення нових і послабленню прояву наявних екоризиків, покращенню природних умов проживання населення.

Відродження села вбачаємо у вирішуванні екологічно-безпечної продукції на землях приватних домогосподарств та відновленні тваринництва у місцевому колективному господарстві, розвиток садівництва і бджолярства.

Література:

1. Природні умови і ресурси Тернопільщини / Ред. Сивого М.Я., Царика Л.П. – Тернопіль: ТерноГраф, 2011. – 511 с.
2. Царик Л.П. Антропогенні зміни екосистеми річкового басейну Джурина господарською діяльністю / Л.П.Царик, О.В.Бакало //Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2017, №1 – С. 139-144
3. Царик Л.П. Напрямки ландшафтно-екологічної оптимізації у басейні р. Джурин / Л.П.Царик, О.В.Бакало // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2016, №2 – С. 163-168.
4. Царик Л.П. Річки Тернопілля; мальовничий і проблемний Джурин: географічний нарис / Л.П.Царик, В.Л.Царик // Вісник Тернопільського осередку Українського географічного товариства, Тернопіль: СМП «Тайп», № 1, 2017. – С. 85-90.
5. <http://chortkivrr.gov.ua/140>

Abstract:

Lyubomir Tsaryk, Volodymyr Tsaryk. VILLAGE BAZAR: REGIONAL GEOGRAPHIC ESSAY.

The article considers the formation of the settlement in historical perspective, describes the physical and geographical characteristics of natural complexes, special attention is drawn to the sources and local streams, to the rivers of the Dzhurin River, an analysis of anthropogenic changes in natural processes by human activity is presented, and measures are proposed for optimizing land use and nature conservation.

Key words: village Bazar, historical retrospective, physical and geographical characteristics, optimization of land use.

УДК 91:94 (477)

КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ САКРАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ СЕЛА СИВОРОГИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ

Василь Файфура

кафедра екології та агрономії, Тернопільський національний економічний університет
vvfaiura@gmail.com

Проведено краєзнавчі дослідження сакральних об'єктів села Сивороги Хмельницької області та його околиць, історію та поширення церков, пам'ятних знаків, цвинтарів, місць пов'язаних з релігійним життям села. Досліджено історію, руйнацію та відновлення сакральних об'єктів села.

Ключові слова: краєзнавчі дослідження, сакральні об'єкти, село Сивороги, Хмельницька область.

Сакральні об'єкти – традиційна атрибутика будь якого населеного пункту, а їх розвиток багато чого сповіщає про його довгу історію. Перші відомості про парафії на території Подільського воєводства дійшли до нас з XVI ст. – вони доволі скупи, а особливо ті, що стосуються православних парафій. Джерелами інформації слугують поборові реєстри [6]. Так у реєстрі, датованим 1530 р. у селах воєводства зареєстровано 39 православних храмів, а реєстром 1542 р. уже 60. Поборовий реєстр 1563-64 рр. фіксує значно більше володінь дрібної, середньої і заможної шляхти: у Подільському воєводстві вже зафіксовано 125 приватних сіл, де діяли православні церкви. Переважна більшість із них перебувала під патронатом власників сіл, відтак й Сивороги, будучи приватним селом, належали барському старості Марцину Гербурту, хоч на карті М. Грушевського [3] воно належить до Кам'янецького повіту.